

Міністерство освіти і науки України

**Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди**

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

**Актуальні проблеми методики навчання історії,
правознавства та суспільствознавчих дисциплін**

Випуск 5

Харків – 2013

рівні) відводиться 1 урок, тоді як на профільному – 7. Хоча ті чи інші аспекти глобальних проблем сучасності присутні у багатьох темах, що вивчаються у 10 – 11 класах. Крім того ця тема ще і передбачає розвиток у учнів здатностей до прогнозування подальшого перебігу подій і пошуку шляхів розв'язання проблем, які можуть стати загрозою існування людської цивілізації в цілому.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Реалізація означених змістових ліній у змісті матеріалу на кожному уроці в загальноосвітній школі допоможе досягти мети, що поставлена на сучасному етапі перед шкільною освітою в цілому та навчанням всевітньої історії, зокрема. Важливим завданням для авторів шкільних підручників і вчителів на уроках у старших класах є вибудувати такий ланцюжок історичних подій та їх інтерпретацій, запропонувати таке узагальнення історичних фактів, які б допомогли випускникам шкіл створити цілісну картину розвитку сучасної людської цивілізації та сформуванню повноцінного, активного громадянина України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>
2. Навчальна програма для 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Всесвітня історія. Академічний рівень / Рівень стандарту [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869542/

3. Навчальна програма для 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Всесвітня історія. Суспільно-гуманітарний напрям, історичний, філософський профілі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869542/

4. Ладиченко Т. Основні вимоги до вивчення курсу «Всесвітня історія» в 10 – 11 класах загальноосвітніх закладах України / Тетяна Ладиченко // Історія в школах України. – 2002. – № 4. – С. 4-6.

5. Ладиченко Т. Особливості вивчення курсу всевітньої історії у класах суспільно-гуманітарного профілю / Тетяна Ладиченко // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2011. – № 1. – С. 9-12.

6. Орлова Т. Нові підходи до викладання та вивчення всевітньої історії на гуманітарних факультетах вищих навчальних закладів України / Тетяна Орлова // Волинські історичні записки. – 2010. – Том 5. – С. 160-165.

7. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення шкільних дисциплін в основній та старшій школі. Історія. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1/9-454 від 09.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/methodical-recommendations/>

Микитюк С.О., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри правознавства Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Методика проведення лекцій при викладанні правових дисциплін у вищих навчальних закладах другої половини XIX – початку XX століття

У статті досліджується методика та виявляються особливості проведення лекцій при викладанні правових дисциплін у вищих навчальних закладах другої половини XIX – початку XX століття.

В статье исследуется методика и выявляются особенности проведения лекций при преподавании правовых дисциплин в высших учебных заведениях второй половины XIX - начала XX столетия.

In the article the methodology is investigated and the features of conducting the lectures come to light at teaching of law disciplines in higher educational establishments of the second half of XIX – the beginning XX century.

Постановка проблеми. Проблема форм, методів організації науково-пізнавальної діяльності студентів у системі викладання правових дисциплін є актуальною історико-педагогічною проблемою, інтенсивна розробка якої почалася з другої половини XIX ст. вітчизняними педагогами, науковцями, правознавцями, громадськими діячами.

Аналіз актуальних досліджень. Розкриття окремих методологічних аспектів і загальнотеоретичних основ викладання правових дисциплін у вищій школі має місце в роботах В. Безчастного, С. Гончарова, М. Никофорак, Є. Певцової, Г. Саркіянца, Н. Ткачової та ін.

Історичний аспект форм і методів організації навчально-пізнавальної роботи студентів кінця XIX – початку XX століття знайшов гідне місце у працях А.М. Алексюка, Л.П. Вовк, В.О. Глузмана, С.Т. Золотухіної, О.М. Іонової, О.В. Попової, М.Г. Стельмаховича, О.В. Сухомлинської та інших.

Однак, методика проведення лекцій при викладанні правових дисциплін у вищих навчальних закладах минулого досліджено недостатньо.

Отже, **мета статті** – дослідити методику і виявити особливості проведення лекцій у системі вищої правової освіти кінця XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Аналіз історико-педагогічної, юридичної літератури свідчить, що читання лекцій до другої половини XIX ст. було основною, практично єдиною формою, способом викладання дисциплін на юридичних факультетах університетів.

Під лекцією педагога минулого розуміли «прийом академічного викладання, який мав на меті систематичне розкриття студентам основних начал тієї чи іншої науки шляхом усного повідомлення» [1. С. 24].

Вивчення історико-педагогічних матеріалів, текстів лекцій, спогадів слухачів, колег-викладачів досліджуваного періоду свідчать про високий рівень лекторської майстерності викладачів-юристів. Так, взірцем лекторської майстерності був професор-юрист Московського університету П. Г. Редкін. Серед його студентів був К. Д. Ушинський, який, як і багато інших слухачів, вважав П. Г. Редкіна блискучим лектором, що

дивував своїм натхненним красномовством, своїми покликами до служіння науці й істині, добру і справедливості, який вмів впливати не тільки на думки слухачів, але і викликати в них певні настрої і почуття. Яскраву характеристику викладання П. Г. Редкіна у 40-х роках залишив його слухач Ю. С. Рахневський: «Ніхто з тодішніх викладачів не справляв на нас такого глибокого враження, як професор Енциклопедії законознавства і Державного права П.Г. Редкін. У його читаннях було саме те, що могло захопити молодих людей, був юнацький запал і глибоке переконання. Він умів збудити в своїх учнях любов до науки, тому що сам щиро, можна сказати, пристрасно любив науку, хоч ця любов зовсім не була у нього любов'ю науки до науки; це, власне, була наука задля людяності, бо П.Г. Редкін щиро вірив і примушував нас вірити, що наука та цивілізація можуть і повинні побороти всіляке зло на землі, бо вони встановлять свободу та мир і ошчасливають людей! У 40-х роках такі ідеалістичні погляди були ще можливі. Його читання завжди були захоплюючими, переходили іноді у різноманітні імпровізації, які справляли на слухачів приголомшливу дію. Вони притягували багатьох слухачів: не тільки юристів усіх курсів, але навіть медиків і математиків, і часто траплялося, що студенти інших факультетів, які прослухали одну лекцію П. Г. Редкіна, переходили на юридичний факультет тільки за тим, щоб мати можливість слухати їх» [2. С. 66].

В Імператорському Харківському університеті лекції професора-юриста Д. І. Каченовського мали особливу форму: вони склались з багатства фактів. Їх, як зауважували кореспонденти, Д. І. Каченовський, дякуючи своєму прекрасному красномовству, умів з особливим мистецтвом подавати в найпривабливіших формах. Оратор міг приковувати увагу слухачів, якими завжди були переповнені аудиторії так, що не вистачало місць. Пропустити його лекцію вважалось «непристойним». Так, у 1864/1865 навчальному році Д. І. Каченовський читав лекції з історії державного права Англії і Франції і нарис сучасного стану державних установ у названих державах. За словами його колишнього студента А. Воронова, лекції

Д. І. Каченовського були доволі докладними і ґрунтовними. Професор розглядав усі випадки зіткнення парламенту і королівської влади, парламенту і судів, між обома палатами парламенту, при цьому в лекцію були включені останні події того часу, які відбувалися в Англії і Франції. Д. І. Каченовський, як і інші професори юридичного факультету, був перш за все прихильником західницького спрямування і завжди на лекціях виділяв 5-10 хвилин на ліричні відступи, якими намагався пробудити у студентів любов до знань, поважне ставлення до європейської науки і цивілізації, особливо до тих, які відносились до державного, соціального і економічного устрою Західної Європи. У відступах професор говорив про те, що його бентежило, критикував негативні риси слов'янофільства, вказував, що організація державних установ потребує знань і досвіду, який є у Західної Європи. Ґрунтовне ж вивчення європейського досвіду сприятиме прискореному розвитку нашої держави, університетської освіти, є громадянським обов'язком тих, хто навчає, і тих, хто навчається в університеті [3. С. 38].

Однак, серед викладачів зустрічалися такі, хто не відрізнявся особливими здібностями. Наприклад, на морально-політичному факультеті посада професора догматичного богослов'я та моралі була вакантною доволі тривалий час. Але у 1820 році на цю посаду призначили О.А. Могилевського, який викладав догматичне богослов'я і про якого Д.І. Багалій писав: «Весь зміст цього предмета містився у тонькому зошиті, якого вистачало майже на чотири місяці першого півріччя. Викладання професора обмежувалося тим, що кожен прочитаний параграф він повторював, але тими ж словами, не додаючи до них нічого нового, не розвиваючи жодної думки. Таке неживе викладання предмета з його сухою і неминучою діалектикою не могло ні заохотити студентів до вивчення богослов'я, ні пробудити в них релігійні почуття й освітити християнські істини їхньою розумною свідомістю. В другому ж семестрі весь час, з січня місяця до нового навчального року, витрачався на цілковито непотрібні репетиції, для яких були вигадані викладачем два курйозні засоби. Перший із них полягав у тому, щоб студенти викликались не за переліком, а за довільним обранням викладача, але питання пропонувались кожному з них у тому ж послідовному

порядку навчального керівництва... Незважаючи на те, що богослов'я вважалося обов'язковим предметом для всіх факультетів, аудиторія професора у першому півріччі не вирізнялась чисельністю, а в другому – ледве нараховувала два чи три десятки студентів» [1. С. 44].

Відзначимо, що лекції професорів мали великий освітньо-виховний вплив. Саме такими були лекції одного з найяскравіших педагогів-юристів Харківського університету А. М. Стоянова. Один із його студентів М. М. Алексєєнко писав: «Мені і моїм ровесникам-студентам і зараз бачиться живе, добре, натхненне слово, прекрасне лице професора історії законодавств давніх і нових народів. Спираючись на різнобічну і солідну підготовку, озброєний великою ерудицією, майстер слова, Ви у витонченому і доступному викладенні знайомили нас з різними ступенями юридичного побуту і різними проявами юридичного світогляду від народів віддаленого сходу, які відійшли у далеке минуле, і до народів Заходу, які роблять сучасну історію. Ви розширили наш кругозір, проводячи паралелі між народами і установами різних століть, відмічаючи контрасти. Ви пояснювали нам умови зародження і укріплення людських прав і походження неправд людських, і були дорогі нам, юнакам, ті начала права, якими ви освітлювали і «юридичний сутінок століть», і темні явища теперішнього, які Ви у Вашій непохитній вірі у прогрес людства визнавали лише пережитками минулого, що приречені на зникнення з подальшим ходом розвитку. У вашому ставленні до нас, студентів, Ви були істинним наставником, гуманним, незлобливим, доступним, сповненим «терпіння і любові» до тих, кого Ви були покликані просвіщати» [4. С. 136].

Проблема впливу лекцій на аудиторію завжди хвилювала прогресивних вітчизняних педагогів-науковців вищої школи. Так, М. Левитський, вражений впливом лекцій В. С. Соловйова на аудиторію слухачів писав, що закінчувалася лекція так: «Я хочу повідомити Вам, панове, – сказав Соловйов, – або краще, я прошу Вас, щоб кожен, хто не згодний з основними положеннями моєї сучасної і майбутніх лекцій, заперечував мені після закінчення лекції». Це було дійсною новиною в університетському житті, як виявилось потім, дуже корисною за наслідками. Він виступив трибуном і силою натхнення, палкою вірою у правоту свого

переконання, підкорив думку не однієї сотні людей [5. С. 95].

Цікаво, що протягом досліджуваного періоду дискутувалося питання про доцільність диктування лекцій. З одного боку, зазначалось, що лекторська майстерність викладача повинна була бути на такому рівні, щоб диктування було другорядним прийомом, допоміжним засобом привернення уваги до матеріалу лекції як засобу доповнення навчального керівництва даними, яких не вистачало, звернення уваги до відомостей, що повинні бути завчені. З іншого, підкреслювалась необхідність записування лекцій студентами. Так, П. Карасевич рекомендував кожному зі студентів концентрувати увагу і записувати тільки головні думки професора. «Записування лекцій приносить велику користь, – писав П. Карасевич, – воно знищує неуважність, яка так часто настає, коли ми протягом деякого часу слухаємо один і той же предмет; воно приковує нашу увагу до того, що читається, і сприяє розвитку нашого мислення, бо ми зосереджуємось на сутності відомостей. Воно допомагає нам глибше, повніше і легше засвоювати прочитане, що особливо важливо перед іспитом. Записування дає нам можливість виправляти, а також доповнювати місця, які залишились незрозумілими» [6. С. 8].

У ході наукового пошуку встановлено, що педагоги досліджуваного періоду особливу увагу приділяли методикам читання лекцій. Так, викладач Московського університету П. Карасевич радив, по-перше, читати лекції акроматичною формою (тобто без переривання її відповідями на запитання і зауваження слухачів). За переконаннями викладача, тільки при такому цільному, стрункому і безперервному читанні можливо надати певні відомості, «збудити в слухачах інтерес до науки, викликати погляди на предмети, переконання, звернути їх увагу на ті або інші висновки науки, на процес розвитку даного вчення, подіяти живим словом на їх розум і серце, примусити їх пережити разом із професором даний ряд думок» [6. С. 5]. Крім того, переривання лекції питаннями слухачів не допускалося в інтересах економії часу як для студентів, так і для професора.

По-друге, викладати лекції за допомогою швидкого читання, не звертаючи уваги на те, чи встигають записувати студенти, чи ні. При такому способі П. Карасевич рекомендував слухачам

записувати стисло тільки головні думки «і ті слова, яким професор надавав особливого значення, ніби підкреслював їх».

По-третє, повільно викладати короткі і стислі положення, потім – докладно їх пояснювати. Але, на думку П. Карасевича, такий спосіб мало прийнятний для читання лекцій з правових дисциплін, бо витрачалось багато часу на диктування основних положень. В свою чергу, слухачі зосереджували увагу тільки на тому, що задиктовувалося, а поясненням надавали другорядне значення, тобто не охоплювали всіх думок і частин предмета у повному і цільному розвитку, а обмежувалися тільки записаними положеннями.

По-четверте, викладати лекції розміреною, нешвидкою мовою, іноді повторюючи окремі і основні положення, і після закінчення якогось розділу або частини наводити їх резюме. Такий спосіб, на думку П. Карасевича, найбільш прийнятний, бо влаштовував як професора, так і студентів.

Іншої точки зору дотримувався В. Юшкевич, який, спираючись на власний педагогічний досвід, вважав, що при диктуванні лекції її головна мета залишалася недосягнутою. Найбільш раціональним є спосіб досконалого вільного викладення лекції, при якому слухачам доводилося охоплювати лише зміст слів викладача, заносити їх стисло на папір. Але для зручності слухачів можна зробити деякі поступки: диктувати власні імена, назви, терміни і визначення, пояснювати думки, які представляли складність у засвоєнні, а іноді і повторювати. Цього ж способу дотримувався й сам В. А. Юшкевич при читанні курсу російського цивільного права [1. С. 89].

За переконаннями А. Паленка, викладання повинно бути екскурсивним і диференційованим, тобто частина питань доповідатися викладачем з кафедри, дрібні ж – виноситися на самосійне вивчення студентів. Підручник і лекція повинні бути взаємодоповнюючими частинами «одного безперервного шляху, який треба пройти повністю» [7. С. 6].

А. Піленко доводив, що університетське викладання юридичних наук може здійснюватися у вигляді живої мови, тобто лекції, та книги-підручника, рекомендованого викладачем. Але треба чітко встановити розмежування сфер дії кожного з них. Так, А. Піленко поділяв юридичну науку на дві частини: перша – це загальні питання про

сутність, мету і методи науки, її роль у загальній схемі людського знання (методологічна частина); вона найбільш важлива, цікава і складна, тому її необхідно викладати усно, використовуючи всі засоби, якими володіє оратор, для найбільш яскравого зображення. Крім того, складні проблеми треба зображувати у такій формі, яка діє на уяву, а значить, у таких питаннях книга не може конкурувати з живим словом професора, бо не може давати такі яскраві образи.

Друга частина (енциклопедична) – це фактичний фундамент всіх висновків даної науки, а саме: цифри і дати, імена і дрібні контрверзи. Цю частину, за переконаннями автора, необхідно вивчати за підручником. Наприклад, читаючи лекцію студентам-юристам про літературні конвенції, усно треба розкрити еволюцію становлення і зв'язок з авторським правом, користь і шкоду укладання літературних конвенцій. Зайве висвітлювати дріб'язкові питання щодо їх змісту (як і скільки років захищаються іноземці, що таке право переказу, яка організація бюро і т. ін.), тобто загальні положення, які можуть бути самостійно вивчені студентами за підручником.

В Київському університеті Св. Володимира професор С. О. Богородський який викладав закони державного благоустрою і благочинія, на початку лекції пояснював значення і місце тієї чи іншої установи, потім простежував її історичний розвиток, враховуючи життя народу і вплив законодавства, далі – розкривав зміст діючих законів у цій сфері і порівнював установи і закони вітчизняні з європейськими державами, що свідчило про надзвичайну серйозність, багатогранність і ретельність підготовки професора до проведення лекцій.

Цікавим є спосіб викладання лекцій професором П. Г. Редкіним, які, за словами професора В. Я. Струминського, склалися з двох частин: одна – суворо логічний і фактичний зміст, а інша – його емоційне пояснення. Ця друга, коментаторська частина лекцій П. Г. Редкіна, що була однією з причин його лекторської популярності, сприймалася студентами емоційно і відповідала життєвим інтересам аудиторії, але не знаходила свого відображення у студентських записах через зміни темпу лекторського викладання. М. В. Шимановський, один з останніх слухачів П. Г. Редкіна, який брав участь в обробці записок разом із самим лектором, писав: «Свої положення П. Г. Редкін викладав

дуже тихо (тобто повільно – В.С.), так що можна було записати кожне слово; проте, коли він давав пояснення висловлених положень, то робив їх з таким задоволенням, що мимоволі кожен, хто записував, припиняв писати і слухав» [2. С. 12].

Деякі викладачі, професори, наприклад С.М. Живаго, вважали, що викладання лекції з правових дисциплін можуть і повинні відрізнятися практичним характером, що передбачало, окрім докладного пояснення теоретичного матеріалу, наведення практичних прикладів. «Професор не перестав бути вченим, – писав С.М. Живаго, – викладаючи систему діючого (цивільного або кримінального) права, і намагаючись зробити його цікавим, зрозумілим і практичним» [8. С. 58]. Практичне викладання, на думку професора, не перетворювало студентів у школярів, а, навпаки, дуже цікавило їх і переконувало, що вони мали справу не з «репетитором або «натаскувачем» до іспиту, а з компетентним і досвідченим керівником у заняттях наукою права і діючим законодавством.

Важливе значення при читанні лекцій мав її зміст, а також ясність і точність мови педагога. Так, професор Київського університету К. А. Неволін мав точний, спокійний, аналітичний розум справжнього юриста, у кожному питанні він надавав перевагу фактам і їх систематичному угрупованню. За словами В.Я. Шульгіна, лекції його були спокійними і сухими читаннями суворих учених рефератів; він не надавав ніякого значення формі читання, крім ясності і точності мови, але цього вимагала і сама властивість предметів його кафедри (енциклопедії законодавства). Не формою, а змістом лекцій впливав К. Неволін «на молоді, сприйнятливі натури так сильно, що багато хто з його слухачів, згідно з їх відгуками, ледве могли після її закінчення відмовитись від поглядів професора і стати в рівень з потребами науки, яка поступово розвивалась» [9. С. 148-149].

Висновки. Таким чином, у вищих навчальних закладах XIX – початку XX століття основною формою викладання правових дисциплін була лекція, яка передбачала наявність високого рівня лекторської майстерності викладачів-юристів. Серед них К. Неволін, Д. Каченовський, П. Редкін, А. Стоянов та ін.

Однак якість лекцій досліджуваного періоду залежала від методики та

особливостей їх проведення. Так, серед особливостей проведення лекцій у системі вищої правової освіти другої половини XIX – початку XX століття можна виокремити:

1. Застосування різних форм читання лекцій: акроматична, швидке читання, стислий виклад основних положень (П. Карасевич); досконалий вільний виклад матеріалу лекції (В. Юшкевич); екскурсивний і диференційований метод (А. Паленко).

2. Обов'язкове використання практичного матеріалу і наведення правових прикладів.

3. Надання переваги фактам (юридичним, історичним), що збагачували зміст лекції і впливали на свідомість студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / Под ред. проф. М. П. Чубинского и проф. Д. И. Багалея. – Харьков: Тип. «Печатное дело», 1908. – 310 с.

2. Редкин П.Г. Избранные педагогические сочинения. Сост. [и авт. вступит. статьи чл. кор. Акад. пед. наук РСФСР проф.

В.Я. Струминский] / П.Г. Редкин. – М.: Учпедгиз, 1958. – 150 с.

3. О кончине Д.И. Каченовского // Записки Императорского Харьковского университета. – Х.: Типография А. Дарре. – 1894. – № 1. – С. 38-40.

4. Учебное дело в наших университетах. П.Г. Виноградов // Вестник Европы. – Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1901. – № 10.

5. Левитский М. К вопросу о лекционной системе и практических занятиях в наших университетах / М. Левитский // Русские Ведомости. – 1901. – № 209. – С. 62-73.

6. Карасевич П. О форме университетского преподавания науки права. Лекция / П. Карасевич. – М.: Универ. тип., 1876. – 11 с.

7. Пиленко А. Книга и живое слово в университетском преподавании / А. Пиленко // Новое время. – 1901. – 31 мая.

8. Живаго С. Чего недостает в университете нашим будущим юристам? / С. Живаго – Б.м., 1902. – 28 с.

9. История университета Св. Владимира В. Шульгина, орд. проф. Университета Св. Владимира. – Санкт-Петербург: Тип. Рюмина, 1860. – 230 с.

УДК 347.789:303.725.37(100)

Письменицький А.А., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства історичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Теоретико-термінологічні аспекти становлення інформаційного права в Україні

В роботі досліджуються термінологічні правові аспекти становлення інформаційного права в Україні як галузі законодавства і галузі права. Зроблено акцент на формування структури права на інформацію та систематизації інформаційного законодавства.

Ключові слова: інформаційне право, система інформаційного законодавства, право на інформацію, галузь інформаційного права, інформаційно-правова відповідальність.

В работе исследуются терминологические правовые аспекты становления информационного права как отрасли законодательства и отрасли права. Сделан акцент на формирование структуры права на информацию и систематизации информационного законодательства.

Ключевые слова: информационное право, система информационного законодательства, право на информацию, отрасль информационного права, информационно-правовая ответственность.

In this paper we study the terminological legal aspects of information law as a field of legislation and legal fields. Focus on the structure of the right to information and the systematization of information legislation.